Пиротски зборник, бр. 51, 51-77
УДК: УДК 94(497.11) “18”
DOI: 10.5937/pirotzbor2651051I

изворни рад
original paper

Сеад Ибрић[*], Интернационални Бурц универзитет у Сарајеву, Факултет за едукацију и хуманистичке науке, Одсјек за оријенталну филологију
https://orcid.org/0009-0006-2891-1924
Sead Ibrić, International Burch University, Faculty of Education and Humanities, Department of Oriental Philology

Пиротска каза у салнамама Призренског вилајета 1873. и 1874. године

The Pirot Kaza in the Salnames of the Prizren Vilayet in 1873 and 1874

Сажетак*: У раду се йрезенйују одломци из две салнаме Призренскоī вилајеша из 1873. и 1874. īодине, који се односе на йирошски крај. Реч је о званичним службеним йодацима османских власши, који чине важан исшоријски извор. Две салнаме које су узеше као основа овог рада доступне су у Архиву салнама дигиталне библиошеке İSAM-a (İslam Araştırmaları Merkezi). Анализа садржаја салнама указује да је у друīој йоловини XIX века као резулшаш реформи у Османском царсшву дошло до одређених йромена у орīанизацији уйраве, а йосебно на локалном нивоу. Формирање нових већа и инсшишуција указује на йокушаје и насшојања на модернизацији уйраве и укључивања и узимање учешћа хришћанскоī сшановнишшва у њихов рад. Поред шоīа, демоīрафски, друшшвени и економски йодаци које йоменуше салнаме йружају дају јаснију слику Пироша уочи окончања османске владавине.*

Кључне речи: *Пирош, Шехиркој, салнама, Пирошска каза, Призренски вилајеш, Нишки сањак*

Abstract*: This paper presents excerpts from two salnames of the Prizren Vilayet from 1873 and 1874, which refer to the Pirot region. These are official statistics and records of the Ottoman authorities, which constitute an important historical source. The two salnames used as the basis for this study are available in the Salname Archive of the İSAM (İslam Araşt rmalar Merkezi) Digital Library. An analysis of the salnames’ contents indicates that*

[*] sead.ibric@ibu.edu.ba**;** ibric.sead@gmail.com

the second half of the 19th century witnessed certain changes in administrative organization, particularly at the local level, as a result of reforms within the Ottoman Empire. The formation of new councils and institutions reflects efforts and endeavors aimed at modernizing the administration and engaging the Christian population to participate in their work. Furthermore, the demographic, social, and economic data provided by these salnames offer a clearer picture of Pirot on the eve of the end of Ottoman rule.

***Keywords**: Pirot, Şehirköy, salname, Pirot Kaza, Prizren Vilayet, Sanjak of Niš*

УВОД

Због своје разноврсне садржине, османске салнаме представљају један од најважнијих службених извора за проучавање политичке, административне, демографске, економске и културне историје Османског царства у XIX и почетком XX века.

Салнаме Призренског вилајета за 1290. хиџретску годину[1], односно 1873. годину и за 1291. хиџретску годину[2], односно 1874. годину, пружају свеобухватну слику организације локалне управе, државних институција, водећих државних службеника, демографских прилика, привредног живота, саобраћајне инфраструктуре и војне организације једног ширег подручја у централном делу Балкана, које је износило приближно тридесет хиљада квадратних километара.

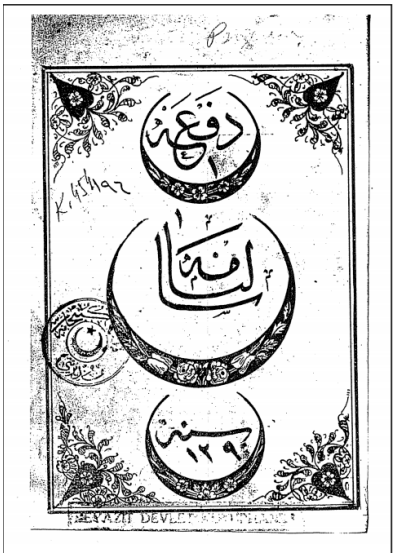
Подаци садржани у салнамама које су тема овог рада већ су били предмет интересовања истраживача и у досадашњој литератури коришћени су као извор за проучавање прошлости Пирота (Kaleshi & Kornrumpf, 1967). Међутим ови подаци нису довољно у целости обрађени и предочени научној јавности. Тако, на пример, један од истраживача историје Пирота у XIX веку каже: „Због недостатка османских извора, приликом састављања списка чланова пиротског меџлиса могу се користити само извештаји листа *Дунав*“ (Stefanov, 2017, стр. 85). Из тог разлога, у овом раду настоји се

[1] Одговара 1873. години по грегоријанском календару, јер је ова хиџретска година трајала од 01. марта 1873. године до 17. фебруара 1874. године.

[2] Одговара 1874. години по грегоријанском календару, јер је ова хиџретска година трајала од 18. фебруара 1874. године до 06. фебруара 1875. године.

пружити детаљнији, опширнији и целовитији приказ података који се односе на пиротски крај.

Предмет овог рада је презентовање података о Пиротској кази садржаних у салнамама Призренског вилајета за 1290/1873. и 1291/1874. годину. Посебна пажња посвећена је административној структури Призренског вилајета, Нишког санџака и Пиротске казе, институцијама, водећем персоналном саставу и демографским показатељима. Истовремено, упоређивањем два узастопна годишта настоје се утврдити промене у административном апарату.

Слика 1 Насловна страна Салнаме Призренског вилајета за 1290/1873. годину (https://isamveri.org/, датум приступа: 19. 10. 2026.)

Figure 1 Title page of the Salname of the Prizren Vilayet for the year 1290/1873

Циљ рада је да, на основу података садржаних у наведеним салнамама, допринесе бољем познавању историје Пиротске казе у другој половини XIX века и укаже на значај ових извора за проучавање политичких, друштвених, демографских и привредних прилика на овом простору.

Ваља напоменути да су османски писари лична имена и топониме нетурског порекла записивали писмом које је арапско и на турском османском језику, при чему су се јављале потешкоће услед непостојања појединих гласова, као и јединствених правила за њихово записивање. Због тога су их често бележили како су их чули

или онако како су била у локалној употреби. У овом раду су лична имена као што су Коле, Јованче, Риста, Манча, Мита и слично, наведена у облику са наставком -о, како су забележена у салнамама: Коло, Јованчо, Ристо, Манчо, Мито, итд. Уједно, топоними су наведени у савременом облику, док су њихови изворни облици из салнама дати у загради или фуснотама.

Међутим, идентификација личности чија су имена забележена у овим салнамама, као и њихово детаљније истраживање, захтева критичко укрштање података из различитих историјских извора, што није предмет овог рада. Циљ рада је представљање садржаја салнама и њихово приближавање научној јавности, чиме се ствара основа за даља истраживања личности чија имена се у њима наводе[3] и омогућава заинтересованим истраживачима да потпуније аргументују своје научне ставове. У складу са тим, лична имена забележена у салнамама неће бити предмет посебне анализе и идентификације, већ ће бити представљена у оквиру изворног садржаја. Истовремено, овакав приступ указује на истраживачки потенцијал салнама и њихов значај за проучавање личности које су имале важну улогу у историјским процесима седамдесетих година XIX века.

Уједно, навођење појединих имена из салнама, као и њихових тадашњих титула, у овом нашем раду може се учинити сувишним,

[3] Навешћемо два примера. У делу *Сшари Пирош* (Николић, В., 1974) аутор преноси сећања својих казивача, старих Пирођанаца, да је Коца Глигоријевић био варошки, односно окружни благајник (стр. 65, 73), али податак из салнама (који ће у овом нашем раду бити презентован нешто касније, у одељку о Пиротској кази) да је Коцо (Кочо) ефендија био повереник благајне, снажно појачава наведену тврдњу казивача. Критичко укрштање података може да иде и у супротном смеру, на пример, у салнамама, када се пише о Пиротској кази, помиње се као члан органа управе и Ристо-ага, што би исхитрено могло да се повеже са Малим Ристом, једним од најистакнутијих Пирођанаца XIX века. Међутим, увидом у књигу *Мали Ристша и њеїово време*, поткрепљеној прворазредним архивским изворима, сазнаје се да је у време објављивања салнама Мали Риста веома често и дуго боравио у Цариграду у покушајима да реши своје озбиљне финансијске проблеме (Велкова, Панајотовић, 2014, стр. 31-34). Због ових околности, тешко да би Мали Риста могао да буде члан органа управе у кази. С друге стране, постоје и други Пирођанци с именом Риста на које би могло да се односи ословљавање с Ристо-ага, на пример истакнути трговац Риста Хаџи Павловић (Николић, И., 1976, стр. 182; Николић, В., 1974, стр. 66 – фуснота) што би, наравно, такође требало озбиљно проверити, итд.

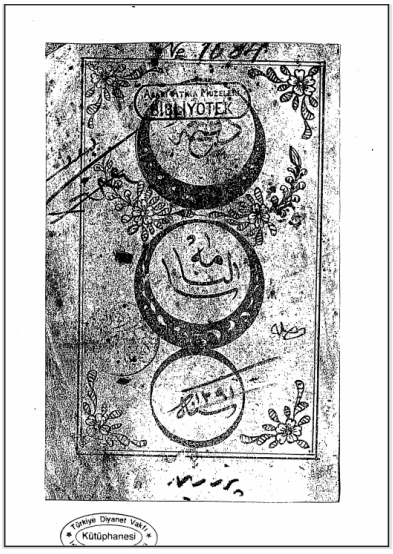
међутим, она су дата првенствено у контексту функција и звања које су њихови носиоци обављали, како би се омогућило боље разумевање структуре и организације тадашње административне управе.

САЛНАМЕ

Салнаме су годишњаци које су у Османском царству издавале државне и приватне установе. Реч потиче од персијских речи *sâl* (година) и *nâme* (писани документ, књига, запис), а ови зборници су називани и *nevsal*. Према намени и издавачу, салнаме се могу поделити на службене и приватне, док се службене деле на државне, министарске и вилајетске салнаме. Прва државна салнама објављена је 1263. године по хиџри (1847), под руководством великог везира Мустафа Решид-паше. Овај први османски годишњак привукао је велику пажњу у Европи и исте године је преведен на француски језик. Државне салнаме су садржавале податке о највишим државним органима, министарствима, војним установама, дипломатским представништвима, административној подели државе, службеницима, становништву, школама, библиотекама, болницама и другим установама. Од 1847. до 1918. године објављено је укупно 68 државних салнама. Посебну групу представљале су *салнаме министарстава*, које су издавала поједина министарства и војне установе. Најзначајнији годишњаци за локалну историју биле су *вилајетске салнаме*. Прва вилајетска салнама објављена је у Сарајеву 1866. године под називом *Салнама Босанскоī вилајеīа* (*Salnâme-i Vilâyet-i Bosna*)**.** Вилајетске салнаме садрже податке о управној организацији вилајета, службеницима, историји области, географији, старим споменицима, градовима, селима, становништву, школама, верским објектима, трговини, пољопривреди, занатству, саобраћају и привреди. У њима су често били објављивани и статистички подаци, карте и фотографије (Aydın, 2009; İbriç, 2004).

Салнама Призренскоī вилајеīа за 1290. īодину по хиџретском календару штампана је под насловом *Prizren Vilâyeti Salnâmesi-Sene 1290* [=*PVS 1290*] у Штампарији Призренског вилајета (*Pirizrin Vilâyeti Matba'ası*) (*PVS 1290*, стр. 119) и обухвтата 120 страна. Такође и *Салнама Призренскоī вилајеīа за 1291. īодину* под нас-

ловом *Prizren Vilâyeti Salnâmesi-Sene 1291* [=*PVS 1291*], која има 176 страна, штампана је у истој штампарији наредне године (*PVS 1291*, стр. 176). Оригинални примерци обе салнаме доступни су у Бази података османских салнама (*Osmanlı Salnâmeleri Veri Tabanı / Ottoman Salnāme Database*) на сајту https://isamveri.org/ (датум приступа: 3. 7. 2026).

Слика 2 Насловна страна Салнаме Призренског вилајета за 1291/1874. годину (https://isamveri.org/, датум приступа: 19. 10. 2026.)

Figure 2 Title page of the Salname of the Prizren Vilayet for the year 1291/1874

ДРУШТВЕНЕ ПРИЛИКЕ У ПЕРИОДУ НАСТАНКА ИЗВОРА ОВОГ РАДА

Извори, односно делови две салнаме Призренског вилајета, који се односе на Пиротску казу, а који су представљени у овом раду настали су у периоду интезивних реформи у Османској држави током XIX века које су дуготрајан и постепен процес преуређења државне управе, јачања централне власти и модернизације локалне администрације. Њихов циљ није био само увођење нових институција, већ и успостављање ефикаснијег система управљања који би омогућио централној власти да има већи утицај над удаљеним провинцијама и локалним структурама моћи. Ипак се тај процес није одвијао једноставно и истим интензитетом у свим деловима Царства. Посебно важан корак представљао

је *Танзимат*, започет 1839. године. Тек касније, нарочито током управних промена шездесетих година XIX века, настојало се да се реформски принципи непосредније примене на локалном нивоу (о реформама у Османском царству у XIX веку видети више у: Ортајли, 2004). О овим реформама писали су и аутори који су у неким својим радовима били фокусирани на историјске догађаје само у одређеним деловима Османског царства, попут Ненада Стефанова (Stefanov, 2017) који се у својој књизи бави прошлошћу Пирота и Цариброда, при чему је из ње за нашу тему важан одељак *Die Stadtgesellschaft in der Epoche intensivierter Reformen 1860-1876* (стр. 75-92). Суштина тих промена била је у централизацији, али је управо ту постојала највећа тешкоћа. Централна власт није могла једноставно да уклони постојеће локалне угледнике, трговце, пореске закупце и друге носиоце економског и друштвеног утицаја. Реформама се морало водити рачуна о локалним околностима, док су се локални актери истовремено требали прилагођавати новим институцијама, што су они и чинили како би задржали свој утицај. Важна последица реформи било је стварање нових локалних институција, попут различитих меџлиса, а касније и општинских управа – беледија. На тај начин локално учешће у управљању добијало је институционални облик. Посебно је значајно што су у тим структурама све више учествовали и представници хришћанског становништва. Међутим, то не значи да су старе друштвене структуре нестале. Конфесионалне границе нису биле истоветне са друштвеним и економским границама. Иако су реформе донеле одређено ширење простора за деловање хришћанског становништва, оне ипак нису створиле потпуно равноправан и хомоген локални систем. Значајно је и то што су локалне елите успевале да се прилагоде реформама. Уместо да буду потпуно потиснуте новом администрацијом, оне су улазиле у нове институције и користиле их за очување или проширивање свог утицаја. Централна власт је настојала да прошири своју контролу, док су реформатори прилагођавали мере локалним условима (Stefanov, 2017).

Пиротска каза је зато важна за разумевање периода реформи, посебно у погледу административне структуре и институција, што је и тема салнама.

ПРИЗРЕНСКИ ВИЛАЈЕТ

Призренски крај први пут је дошао у додир са османском влашћу након Косовске битке 1389. а у оквирима Османског царства остао је до 1912. године. Током више од четири и по века османске управе Призрен се развио у један од најзначајнијих урбаних, привредних и културних центара на Балкану, истовремено имајући важну административну и економску улогу у региону. Иако је до друге половине XIX века углавном био седиште Призренског санџака, град је 1868. године накратко постао седиште новооснованог Призренског вилајета, да би већ исте године поново био укључен у састав Скопског вилајета као седиште санџака. Потом је, у периоду од 1871. до 1874. године, поново био седиште Призренског вилајета, чија је управа обухватала знатно шире подручје.[4]

Према Салнами Призренског вилајета за 1290/1873. годину, која представља основни извор и предмет анализе у овом раду, Призренски вилајет те године био је подељен на следеће санџаке:

– Призренски санџак, чине га срезови тј. казе: центар санџака Призрен, Тетово (*Kalkandelen Kazâsı*), Приштина (*Priştine Kazâsı*), Ђаковица (*Yakova Kazâsı*), Пећ (*İpek Kazâsı*), Гњилане (*Gilan Kazâsı*), Вучитрн (*Velçitrin Kazâsı*), Гусиње (*Gusine Kazâsı*), Љума (*Luma Kazâsı*) (*PVS 1290*, стр. 48-63);

– Скопски санџак (*Üsküb Sancağı*), у чијем су саставу казе: центар санџака Скопље, Куманово (*Kumanova Kazâsı*), Паланка[5] (*Palanka Kazâsı*), Штип (*İştib Kazâsı*), Кочани (*Koçane Kazâsı*), Радовиш (*Radovişte Kazâsı*), Кратово (*Kratova Kazâsı*) (*PVS 1290*, стр. 64-79);

– Нишки санџак (*Niş Sancağı*), чиниле су следеће казе: центар санџака Ниш, Пирот (*Şehirköy Kazâsı*), Врање (*İvranye Kazâsı*), Лесковац (*Leskofçe Kazâsı*), Прокупље (*Ürgüb Kazâsı*), Куршумлија (*Kurşunlu Kazâsı*), Знепоље (*İznepol Kazâsı*) (*PVS 1290*, стр. 81-93);

– Дебарски санџак (*Debre Sancağı*), који се дели на следеће казе: центар санџака Горњи Дебар (*Debre-i Bâlâ*)[6], Елбасан (*İlbasan Kazâsı*), Доњи Дебар[7] (*Debre-i Zîr Kazâsı*), Мат (*Mat Kazâsı*) (*PVS 1290*, стр. 94-99).

---

[4] Опширније о Призрену као административном центру у Османском царству видети у: Katić, 2013; Lainović, 2024; Yiğit, 2020.

[5] Крива Паланка.

[6] Дебар, град у западном делу Северне Македоније, на граници са Албанијом.

[7] Пишкопеја, град на истоку Албаније.

У целом вилајету има четири нахије, којим руководе директори и то: Гостивар, Ораховац (*Rahofçe*), Качаник и Паланка[8] (*PVS 1290*, стр. 99).

Призренски вилајет је 1291/1874. године био подељен готово на исти начин. Чинили су га санџаци истих назива, док је њихов састав у погледу каза остао углавном непромењен, изузев што се у Дебарском санџаку спомињу две нове казе – Горња Малесија (*Malisiya-i Bâlâ Kazâsı*) и Доња Малесија (*Malisiya-i Zîr Kazâsı*) (*PVS 1291*, стр. 161-162).

Према Салнами Призренског вилајета за 1290/1873. годину на челу вилајета налази се маршал Хаџи Абдуррахман-паша.[9] Међутим, на последњој страници поменуте Салнаме налази се одељак под насловом Исправке и додаци (*Tashîh ve ilâve*), у коме је наведено да је за гувернера-валију Призренског вилајета постављен Његова екселенција маршал Хусни-паша[10] носилац славних ордена Османије и Меџидије првог реда[11] (*PVS 1290*, стр. 120). Овај податак указује да је у периоду између припреме за штампу и објављивања поменуте салнаме дошло до промене на положају валије Призренског вилајета, због чега је та измена накнадно унета у одељак Исправке и додаци. Јер, већ према Салнами Призренског вилајета за 1291/1874. годину валија Призренског вилајета је Хусни-паша са истим чином и орденима (*PVS 1291*, стр. 34). Међутим, слична ситуација је забележена је у Салнами Призренског вилајета за 1874. године. Наиме, у поглављу Исправке (*Tashîh*), која се налази на крају салнаме, наведено да је валија-гувернер Призренског вилајета генерал-потпуковник Ахмед Хамди-паша[12], одликован орденима Меџидије другог степена и Османије трећег степена[13] (*PVS 1291*, стр. 176). Ова исправка указује да је у међувремену дошло до промене на положају валије Призренског вилајета.

[8] Бела Паланка.

[9] У оригиналу: *Vâli-i vilâyet müşîr el-hâcc Abdurrahmân Paşa*.

[10] У оригиналу: *Vâli-i vilâyet müşîr Hüsnî Paşa Hazretleri*.

[11] У оригиналу: *Birinci Osmânî ve Mecîdî nişân-ı zî-şânları hâmildir.*

[12] У оригиналу: *Vâli-i vilâyet ferîk sa'âdetlü Ahmed Hamdî Paşa*.

[13] У оригиналу: *İkinci Mecîdî ve Üçüncü Osmânî nişânlarına hâiz ve hâmildir.*

Наиб[14] је Мухаммед Саид-ефендија[15], вилајетски дефтердар Тахсин-ефендија, вилајетски муфтија Тахир-ефендија, председник Апелационог суда Хилми-ефендија и секретар за службену преписку Шереф-бег (*PVS 1290*, стр. 36). Сви они су, због функција на којим су се налазили, уједно били чланови Управног већа вилајета (*Meclis-i idâre-i vilâyet*), док је председник тог већа био валија, односно гувернер вилајета (*reîsi vâli-i vilâyet*). Поред њих, који су чланови овог најважнијег управног органа по функцији или природи посла (*azâ-yı tab'iyye*), спомињу се још рачуновођа вакуфа[16] (*evkâf muhâsebecisi*) Рашид-бег и главни писар (*baş kâtib*) Нури-ефендија. У већу се налазе и чланови који се бирају (*azâ-yı muntehibbe*), а у овом случају то су: Зулфикар-бег, Али-ефендија, Абдуллах-ага, Адем-ага, хаџи Коло-ага и Ристо-ага. При овом већу раде и други писар (*kâtib-i sânî*) Мехмед Јамин-ефендија и евдинтичар/регистратор (*mukayyid*) Исмаил Хакки-ефендија (*PVS 1290*, стр. 37). Поређење са салнамом за наредну годину показује да се на овим функцијама налазе готово иста лица (*PVS 1291*, стр. 35).

НИШКИ САНЏАК, ДРЖАВНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ И ВОДЕЋИ ДРЖАВНИ СЛУЖБЕНИЦИ

Као један од најзначајнијих градова на Балкану, Ниш су Османлије, за време султана Мурата I, први пут освојили 1386. године. Након преласка између различитих управа почетком XV века, Ниш

[14] *Наиб* (арап.) је кадијин заступник или намесник у кази или нахији који је имао ранг кадије. Заменик, односно заступник у управној служби (Devellioğlu, 2001; Škaljić, 1966).

[15] Реч *ефенди* или *ефенџија* потиче из грчког језика. У турском језику се користи у облику *efendi*, а представља почасну титулу и облик ословљавања који значи господин или господар. У османском турском језику употребљавала се уз лично име или назив службе као знак поштовања и друштвеног угледа. Поред општег значења почасног ословљавања израз *ефенџија* означава и титулу муслиманског свештеника или верски образованог муслимана (Škaljić, 1966).

[16] Вакуф (арап. *waqf*, тур. *vakıf*) представља муслиманску задужбину, односно имовину трајно издвојену и намењену остваривању верских, образовних, културних и хуманитарних циљева (Devellioğlu, 2001; Škaljić, 1966). Опширније о вакуфу видети у: Begović, 1963; Günay, 2012; Yediyıldız, 2012.

је 1428. ушао у састав Османског царства (*Историја Ниша*, 1983, стр. 101). Због свог географског положаја, Ниш је имао велики војни и стратешки значај. У току османске владавине Ниш је имао улогу важног административног и војног центра. Посебно у XIX веку Ниш постаје један од важних центара након административних реформи у Османском царству. Током овог века његов административни положај се више пута мењао. Године 1839. добио је статус вилајета, а за време управе Мидхат-паше (1861-1864) спроведене су значајне реформе у области пољопривреде, саобраћаја, образовања и јавне управе. Године 1864. Ниш је укључен у новоформирани Дунавски вилајет заједно са Видином и Силистријом.[17]

Године 1873. на челу Нишког санџака (*Niş Sancağı*), којем припада Пиротска каза (*Şehirköy Kazâsı*), налази се гувернер (*mutesarrif*) Али Риза-паша са чином *мир-и мирана*.[18] Наиб је Мехмед Тевфик-ефендија, а муфтија је Зејнулабидин-ефендија. Послове рачуноводства обавља рачуновођа (*muhâsebeci*) Али Риза-бег, а начелник канцеларије за службену преписку (*tahrîrât müdürü*) је Тахсин-ефендија. Митрополит је Виктор-ефендија[19], који има орден *Меџидије* трећег степена.[20] По природи посла, тј. по службеном положају, као чланови Управног већа (*Meclis-i idâre*) овог санџака наводе се сви овде споменути, са додатком писара (*kâtib*) Реф-ефендије. Бирани чланови овог већа су: Кахраман-ага[21], Аббас-бег,

[17] Опширније о прошлости Ниша за време турске власти видети: Kiel, 2007; Osmani, 2011; Ozimić, 2014.

[18] *Мир* (*mîr*) је титула персијског порекла (скраћени облик од арапске речи *emîr*) која означава поглавара, заповедника, бега или управника (валију). Од ове титуле изведен је облик *миран (mîrân)*, који представља њену множину и означава бегове, односно више управне и војне старешине. Титула *мир-и миран* (*mîr-i mîrân*), дословно "бег над беговима", одговарала је титули *беглербега*, односно управника ејалета, и представљала је један од највиших цивилних и војних положаја у провинцијској управи Османског царства. У грађанској (цивилној) управној хијерархији ова титула представљала је други по рангу положај међу чиновима чији су носиоци стицали звање паше и одговарала је другом разреду цивилне службе (*ulâ sınıf-ı sânîsi*) (Devellioğlu, 2001).

[19] О тадашњем нишком митрополиту Виктору видети више у: Radosavljević, N., 2009.

[20] У оригиналу: *Vâli-i vilâyet müşîr el-hâcc Abdurrahmân Paşa*.

[21] Може се читати и као *Кахриман*.

Дуно-ага[22], Јованчо-ага и Мито-ага (*PVS 1290*, стр. 81). Поређење са Салнамом за наредну, 1874. годину показује да су на положајима гувернера, рачуновође и митрополита задржана иста лица. До промене је дошло на положају наиба, који је у овој години био Абдулвеххаб-ефендија у улеманском рангу *махреџа* (*mahrec*). Положај муфтије остао је упражњен, док је дужност начелника канцеларије за службену преписку обављао Ахмед Фетхи-ефендија, носилац ордена (*Меџидије)* трећег степена (*sâlise*). Управно веће 1874. године било је састављено од истих чланова који су на ту функцију долазили по службеној дужности, док је дошло до промена међу изабраним члановима. Поред дотадашњих чланова (хаџи) Кахраман-аге, Аббас-бега и Јованчо-аге, у састав Већа те године ушли су и новоизабрани чланови Абдуррахман-бег, Михо-ага и Белутан-ага[23] (*PVS 1291*, стр. 95).

У административној организацији Нишког санџака делују следеће канцеларије: Апелационо веће (*Meclis-i temyîz* или *Meclis-i temyîz-i hukûk ve cinâyet*) на чијем челу се налази наиб, Рачуноводствена служба (*Muhâsebe kalemi* или *Livâ muhâsebe kalemi*), Канцеларија за кореспонденцију (*Tahrîrât kalemi* или *Livâ tahrîrât kalemi*) (*PVS 1290*, стр. 82.; *PVS 1291*, стр. 95), Комисија за административне службене послове (*Tahrîr komisyonu*), Управа за административне службене послове (*Tahrîr idâresi*), која се не спомиње 1874. године, Општинско веће (*Meclis-i belediyye*) и Царски катастар, односно Катастарска управа (*Defter-i hâkânî* или *Arâzî kalemi*), чији су писари (*ketebe*) поименично наведени у обе салнаме (*PVS 1290*, стр. 83.; *PVS 1291*, стр. 97). У овом санџаку постоји Трговачки или Привредни суд (*Mahkeme-i ticâret*) (*PVS 1290*, стр. 82.; *PVS 1291*, стр. 96), као и Фонд за општу јавну корист (*Menâfi-'i umûmiyye sandığı* или *Menâfi'i sandığı ve killeri*), чији буџет 1874. године износи 824.686 куруша и 24 паре (*PVS 1290*, стр. 84.; *PVS 1291*, стр. 97). На основу података из Салнаме за 1874. годину може се уочити да постоји и Фонд за бригу о сирочади (*Eytâm sandığı*), на чијем се челу налазио директор-управник (*eytâm müdürü*) Мустафа-ефендија. Капитал овог фонда (*Eytâm sandığının sermâyesi*) износио је 537.902 куруша и 16 пара (*PVS 1291*, стр. 96).

[22] Може се читати и као *Доно-аїа*.

[23] Може се читати и као *Белоѿан-аїа* или *Блуѿан-аїа*.

Иако 1873. године није ословљена као Телеграфска служба, у салнами су наведена имена службеника (*telgraf me'mûrları*) који чине ову службу (*PVS 1290*, стр. 84), али се наредне 1874. године спомиње Телеграфска служба (*Telgrafhâne idâresi*), при чему су наведена имена службеника који су радили на турском језику (*lisân-ı türkî me'mûrları*) и на страном језику (*lisân-ı ecnebiyye me'mûrları*), који није конкретно прецизиран (*PVS 1291*, стр. 97).

Године 1873. дата су имена начелника матичне службе или надзорника за демографски ресор и матичну службу (*nüfûs nâzırı*), горе поменути Кахраман-ага, службеника за порезе (*rüsûmât me'mûru*) у овом случају Хусејин Шукри-ефендије, затим службеника за васпитно-поправни дом и болницу за сиромашне (*Islâhhâne ve gurebâ hastahânesi*) Дервиш-ефендије и службеника који ради на издавању пасоша (*pasaport me'mûru*) Стефан-ефендије (*PVS 1290*, стр. 84), који се на тој дужности задржао и наредне 1874. године, док је Дервиш-ефендију на тој функцији заменио Емин-ефендија (*PVS 1291*, стр. 99). На крају је наведено да је заменик главног рабина (*hâhâmbaşı vekîli*) Меркадо-ефендија (*PVS 1290*, стр. 84), који се 1874. године не спомиње, али се спомињу учитељи (*muallim*) Омер-ефендија и даскал Михалаки-ефендија (*PVS 1291*, стр. 99). Међутим у салнами за 1874. годину спомињу се две нове установе и то Служба за наплату пореза и царина (*Rüsümât idâresi*), на чијем се челу налазио директор Хусејин-ефендија и Веће жандармеријског батаљона (*Zabtıye tabur meclisi*), на чијем челу се налазио старешина батаљона Мехмед Емин-ефендија и пет чланова (*PVS 1291*, стр. 97).

Што се тиче војне организације у Нишком санџаку, 1873. године редовни и резервни састав војске делује унутар 2. и 3. батаљона (*tabur*) 3. пука (*alây*) при 2. армији (*ordu*), на чијем челу се налази командант Ниша (*Niş kumandanı*) бригадни генерал коњице (*süvârî mîr-livâsı*) Ахмед-паша, са орденом Меџидије четвртог реда. Остали војни прваци су: пуковник (*mîralây*) Емин-бег, са орденом Меџидије петог реда и потпуковник (*kaymakâm*) Осман-бег, са орденом Меџидије четвртог реда. На челу 2. батаљона налази се мајор (*binbaşı*) Кадри-бег, са орденом Меџидије четвртог реда, којем су у служби старешина десног крила виши капетан (*sağ kol ağası*) Емин-ефендија и старешина левог крила виши капетан

(*sol kol ağası*) Сулејман-ага. На челу 3. батаљона налази се мајор (*binbaşı*) Хајдар-бег, са орденом Меџидије четвртог реда, којем су у служби старешина десног крила виши капетан (*sağ kol ağası*) Ибрахим-ага и старешина левог крила виши капетан (*sol kol ağası*) Али-ага. Поред њих батаљони имају своје писаре (*kâtib*), помоћнике писара (*mu'âvini*) и верске старешине-имаме (*tabur imâmı*). Писар, односно секретар овог пука (*kâtib-i alây*) је Пертев-ефендија, са орденом Меџидије петог реда (*PVS 1290*, стр. 100).

Претходницом војске (*talî'a*), која чини 6. пук 2. армије, руководи мајор Шевки-ефендија уз помоћ старешине десног крила вишег капетана Тевфик-ефендије и старешине левог крила вишег капетана Нуман-аге (*PVS 1290*, стр. 100). И претходница има свог писара, помоћника писара и верског старешину-имама (*PVS 1290*, стр. 101).

Наведени део војне организације у Нишу односи се на редовну војску (*nizâmiye*), а што се тиче резервне војске (*redîfe*) 1873. године она делује унутар 2. батаљона 3. пука и њом руководи мајор Мустафа-бег заједно са старешином десног крила вишим капетаном Хасан-агом и старешином левог крила вишим капетаном Нуман-агом. Овај батаљон има свог писара и помоћника писара, али не и верског старешину-имама (*PVS 1290*, стр. 101). Наредне 1874. године наведена су лица која руководе резервном војском у Нишу и то: мајор Мустафа-бег и мајор Камил-ефендија, у првом батаљону је капетан Емин-ефендија, у другом Ибрахим-ефендија, у трећем Сулејман-ага, у осмом капетан Саид-ага и натпоручник (*mülâzım-ı evvel*) Тевфик-ефендија (*PVS 1291*, стр. 172).

Артиљеријом Нишке тврђаве (*Niş Kal'a topçuları*) руководи мајор Мехмед-ага, а покретно-пољском артиљеријом (*seyyâre topçuları*) виши капетан (*kol ağası*) Хуршид-ага (*PVS 1290*, стр. 101).

У Нишу се такође налазе и регуларне снаге жандармерије, чији су водећи кадрови 1873. и 1874. године: заповедник батаљона (*tabur ağası*) Абди-ефендија (наредне године Мехмед-ефендија), повереник за рачуноводство (*hesâb emîni*) Махмуд-ефендија, старешина коњичке чете (*süvârî bölük ağası*) Хаџи Мехмед-ага, његов помоћник Емин-ага, старешина прве пешадијске чете (*piyâde birinci bölük ağası*) Мехмед-ага, његов помоћник Мехмед-ефендија (*PVS 1290*, стр. 104; *PVS 1291*, стр. 165), старешина треће чете (*üçüncü*

bölük ağası) Шериф-ага, његов помоћник Хафиз Јусуф-ефендија, старешина пете чете (*beşinci bölük ağası*) Ахмед-ага, његов помоћник Фејзуллах-ага, старешина шесте чете (*altıncı bölük ağası*) Абидин-ефендија, његов помоћник Мустафа-ефендија у Знепољу (*PVS 1290*, стр. 105; *PVS 1291*, стр. 166).

У Нишком санџаку пешадијски род (*sınıf-ı piyâdegân*) броји укупно 630 војника, род коњице (*sınıf-ı süvâriyân*) 108 војника и род гарде-страже (*sınıf-ı gardiyân*) 9 особа (*PVS 1290*, стр. 106; *PVS 1291*, стр. 167).

Према подацима из *Салнаме Призренског вилајета* за 1290/1873. годину, укупни приходи у Нишком санџаку износе 25.009.642 гроша (*kuruş*). Ове приходе чине порески приходи, војне накнаде (новчана обавеза која се плаћала уместо служења војске), приходи од десетине (десетак на пољопривредне производе), порез на ситну стоку и разни приходи (*PVS 1290*, стр. 116). Исте године укупни расходи Нишког санџака износили су 4.094.785 гроша. Они су били намењени за исплату плата службеницима у администрацији, правосуђу, финансијама и жандармерији, за накнаде сиромашнима и пензионерима, за тимарске накнаде, те за поправке и опремање установа и остале расходе (*PVS 1290*, стр. 117). Наредне 1291/1874. године, укупни приходи износе 26.492.990 гроша (*PVS 1291*, стр. 174), а расходи 3.459.020 гроша (*PVS 1291*, стр. 175).

ПИРОТСКА КАЗА

Долазак Турака Османлија у Пирот, најпре 1385/1386. године, а потом и 1425. године, када су варош коначно поново освојили, означио је успостављање новог политичког поретка. У административном погледу, Пирот је најпре био нахија, а потом каза (кадилук, срез) у саставу Софијског, а касније Нишког санџака. Током османске владавине постепено се развио у значајно градско насеље, познато по развијеном занатству и живој трговини. Османска власт у пиротском крају трајала је до краја 1877. године.[24] У Пироту, који је у османском периоду носио назив Шехиркој (*Şehirköy*)[25], посред-

[24] Опширније о прошлости Пирота за време турске власти видети: Kiel, 2010.; Николић, В., 1974.; Велкова и Панајотовић, 2017.

[25] Опширније о изразу *Шехиркој* као турском називу за Пирот видети: Açık, 2021; Зиројевић, 1980.

ством бројних задужбина изграђени су верски, јавни и привредни објекти, који су граду дали препознатљив изглед оријенталног урбаног насеља.

Најстарији исламски верски објекат у Пироту највероватније је била џамија коју је подигао султан Мурат I Худавендигар крајем XIV века. Међу значајним задужбинарима издваја се килерџибаша Халил-бег, чијим је вакуфом град добио месџид, хамам, караван-сарај, десет дућана и мост преко Нишаве, по чијем је месџиду једна градска махала добила име. Други угледни задужбинар био је Ахмед син Пир Ангија, највероватније потомак дервиша, који је подигао месџид и мост и завештао неколико дућана. Међу задужбинарима се помиње и Саруџа, који је обављао дужност субаше, а чији је вакуф обухватао један млин. Од двадесетих до средине четрдесетих година XVI века задужбинарска делатност у граду је замрла, што указује на период стагнације и опадања. До 1570. године у Пироту је основан само један вакуф, вакуф Солак Насуха, који је обухватао и градску чесму. У истом периоду формирана је нова градска махала око новоизграђене џамије Искендер-бега, сина Ибрахимовог (Амедоски и Катић, 2014; Катић, 2007-2008).[26]

Када је реч о кази Шехиркој, односно Пирот, 1873. године овом казом, тј. срезом руководи начелник-*кајмакам*[27] Халил-бег, који има орден *Меџидије* петог степена[28]. Наиб је Мустафа Рагиб-ефендија. Остали водећи кадрови у кази су: финансијски директор (*mâl müdürü*) Халил-ефендија, писар за административну преписку (*tahrîrât kâtibi*) Сулејман-ефендија и митрополит Партенијус-ефендија[29] (*PVS 1290*, стр. 85). Према салнами из 1874. године, дужност

[26] О вакуфу и вакуфима у Пироту видети и у: Амедоски, 2021.

[27] У османском управном систему представљао је назив за управног старешину казе. У последњем периоду Османског царства административна организација била је подељена на четири степена: вилајет, санџак, каза и нахија**.** Данашњи еквивалент казе јесте срез, односно општина, док је кајмакам био њен управник или начелник. У османској војној организацији, кајмакам је чин који одговара данашњем чину потпуковника (Pakalın, стр. 219)**.**

[28] У оригиналу: *Beşinci Mecîdi.*

[29] Партеније је постављен за митрополита нишавског (пиротског) 1867. године, након митрополита Софронија. Пореклом је из Галичника у Македонији. Теолошко образовање, поред осталог, стицао је и на Московској духовној академији. Док је био нишавски митрополит покренута је изградња Тијабарске

кајмакама обављао је Риза-бег, са чином мутемајиза (*mütemâyiz*), док је на положају наиба био Абдуррахим Шукри-ефендија. Функције финансијског директора, писара за административну преписку и митрополита обаљала су иста лица као и претходне године. Дужност повереника благајне/фонда (*sandık emîni*) обављао је Кочо-ефендија[30] (*PVS 1291*, стр. 102).

Слика 3 Осамдесет пета страна Салнаме Призренског вилајета за 1290/1873. годину, на којој се налазе подаци о Пиротској кази (https://isamveri.org/, датум приступа: 19. 10. 2026.)

Figure 3 Page 85 of the Salname (Yearbook) of the Prizren Vilayet for the year 1290/1873, containing information about the Pirot kaza

Пиротском казом руководи Управно веће (*Meclis-i idâre*), на чијем челу се као председник (*reîs*) налази кајмакам. Чланови (*a'zâ*) овог већа су наиб казе, митрополит, финансијски директор, писар за административну преписку, Ахмед-ага, Јусуф-бег, Јенчо-ага[31] и

цркве у Пироту. Релативно брзо је дошао у сукоб с пиротским градским првацима. Партеније је крајем 1874. позван од стране црквених власти у Цариград, где је поднео и оставку, а на његово место постављен је Евстатије, последњи епископ Нишавске митрополије (Манолова-Николова и Желева, 2014, стр. 153; Радосављевић, Ј., 2019, стр. 151, 270-271).

[30] Ово име се у овом раду помиње на више места, а у сваком случају може се читати и као *Коџо* или *Коџо.*

[31] Или *Пенчо-аїа*.

Кочо-ага (*PVS 1290*, стр. 85). Састав овог већа остао је непромењен и током 1874. године (*PVS 1291*, стр. 102).

Судско веће (*Meclis-i da'âvâ* или *Meclis-i da'âvâ-yı kazâ*) састављено је од председника – наиба казе, затим чланова који врше надзор и контролу рада суда *(mümeyyizân)* Ибрахим Сами-ефендије, Махмуд Хамди-ефендије, Гого-аге и писара (*kâtib*) Хасан-ефендије (*PVS 1290*, стр. 85). Године 1874. ово веће чинили су председник – наиб казе, чланови задужени за надзор и контролу рада суда Махмуд-ага, Ђорђе-ага, хаџи Маир-ефендија[32], писар Хасан-ефендија и судски писар (*mahkeme kâtibi*) Есад-ефендија. На основу података из Салнаме за 1874. годину у Пироту постоји Фонд за бригу о сирочади (*Eytâm sandığı*), на чијем се челу налазио директор-управник Абдулбаки-ефендија, а капитал овог фонда износио је 506.515 куруша (*PVS 1291*, стр. 102).

Бригу о општинским пословима води Општинско веће (*Meclis-i belediyye*) на чијем челу се као председник налази кајмакам. Остали чланови овог већа су: Јусуф-бег, Вели-бег, Тимо-ага, Кочо-ага, Хајимаџи-ага[33], доктор *(tabîb)* Јанко-ага, писар Дурмуш-ефендија, Ахмед-ага и Јусуф-бег (*PVS 1290*, стр. 85). Састав овог већа 1874. године остао је готово непромењен. Једина промена односила се на то што је Тимо-агу заменио Пенчо-ага, док је дужност писара, уместо Дурмуш-ефендије, преузео Хусни-ефендија (*PVS 1291*, стр. 103).

Комисију задужену за попис демографских, имовинских, земљишних, административних и статистичких података (*Tahrîr komisyonu*) 1873. године чине председник Халил-бег и чланови Емин-ага, Рушен-бег, Ибрахим-ага, Манчо-ага, Кочо-ага и писар Омер-ефендија. Надзорник, односно начелник задужен за попис и евиденцију становништва (*nüfûs nâzırı*) Ахмед-ефендија (*PVS 1290*, стр. 85), који је на тој функцији остао и наредне године (*PVS 1291*, стр. 103). У Салнами за 1874. годину поменута комисија наведена је под називом Комисија за попис непокретне имовине (*Tahrîr-i emlâk komisyonu*), коју су чинили председник Сулејман-ефендија, чланови хаџи Мустафа-ефендија, Мехмед-ага, те чланови из претходног састав Манчо-ага, Кочо-ага и писар Омер-ефендија (*PVS 1291*, стр. 103).

Чланови одбора који руководи Фондом за јавна добра (*Menâfi-'i umûmiyye sandığı*) 1873. године су: Хафиз Хусејин-ефендија, Ри-

[32] Може читати и као *Мајир-ефендија* или *Мајер-ефендија.*

[33] Може читати и као *Хајмаџи-аїа.*

сто-ага, Тодораки-ага и писар Ахмед-ефендија (*PVS 1290*, стр. 85). У саставу овог одбора 1874. године, изузев Ристо-аге, налазила су се иста лица као и претходне године, док су као писари наведени Ахмед Менсур-ефендија и Панајот-ефендија. Исте 1874. године капитал овог фонда износио је 1.503.675 куруша (*PVS 1291*, стр. 103).

Директор телеграфије (*telgraf müdürü*) 1873. године је Фехми-ефендија, а службеник задужен за дажбине и царине (*rüsûmât me'mûru*) је Џихад-ефендија (*PVS 1290*, стр. 85). Обојица су и наредне, 1874. године, наставила да обављају исте дужности (*PVS 1291*, стр. 103).

У салнами за 1874. годину у поглављу ословљеном као остали службеници (*me'mûrîn-i sâire*), мимо оних којих су били на истим функцијама и 1873. године, наведени су и следећи службеници: земљишнокњижни или катастарски писар (*tapu kâtibi*) Абдуллатиф-ефендија, службеник задужен за евиденцију и уписивање тезкера-службених исправа (*tezkere mukayyidi*) хаџи Реџеб-ефендија, службеник за пасоше Алекс-ефендија, службеник за дописивање (*muhâbere me'mûru*) Раиф-ефендија и Али-ефендија, који је писар код службеника задуженог за дажбине и царине (*PVS 1291*, стр. 103).

Слика 4 Почетак поглавља о Пиротској кази – сто друга страна Салнаме Призренског вилајета за 1291/1874. годину (https://isamveri.org/, датум приступа: 19. 10. 2026.)

Figure 4 Beginning of the chapter on the Pirot kaza – page 102 of the Salname (Yearbook) of the Prizren Vilayet for the year 1291/1874.

У саставу Пиротске казе 1874. године налазе се четири нахије и то: Паланка, Нишава, Висок и Лужница. Једино нахија Паланка (*Palanka Nâhiyesi*) има свог управника, односно директора (*müdîr*), у овом случају то је Мехмед Ариф-ефендија, док је његов писар-секретар (*kâtib*) Мехмед Шукру-ефендија (*PVS 1291*, стр. 104).

Што се тиче османске војске, у Пироту се налази старешина друге чете (*ikinci bölük ağası*) Ибрахим-ага и његов помоћник Шабан-ага (*PVS 1290*, стр. 105; *PVS 1291*, стр. 166).

ДЕТАЉАН ОПИС ПИРОТСКЕ КАЗЕ

У *Салнами Призренског вилајета* за 1874. годину наведен је детаљан опис Пиротске казе, где су дати подаци о демографској структури, друштвеним, економским и привредним приликама. Ради потпунијег увида у садржај извора, у наставку овај одломак доносимо у целини:

Споменута каза подељена је на четири нахије. Једна од њих је нахија Паланка[34], којом управља директор (müdîr). Остале нахије су Нишава, Висок и Лужница. Седиште кајмакамлука налази се у поменутој касаби Шехиркој. Сама касаба[35] Шехиркој, као центар казе, има 5.772 муслиманске и 29.741 немуслиманску главу становника, као и 2.195 кућа, док каза обухвата 219 села. Поменута каза налази се на удаљености од четрдесет четири сата од Призрена, а дванаест сати од Ниша, који је седиште санџака. Поред пиринча, памука и афјона[36], земљиште ове казе погодно је за узгој готово свих врста пољопривредних култура, те се гаје различити усеви.

У поменутој касаби налази се девет часних џамија, три исламске основне школе (mekteb), три текије, две цркве, једна синагога (havra), две хришћанске и једна јеврејска школа, 879 дућана, 22

[34] Бела Паланка.

[35] У оригиналу је наведено да је у питању број становника касабе, међутим, на основу контекста и осталих наведених података може се закључити да је у питању укупан број становника казе (напомена аутора).

[36] *Афјон* или *афион* (тур. *afyon*, арап. *afyūn*, ст. грч. *oplon*) означава опијум, односно смоласту материју која се добија засецањем недозрелих, још зелених чаура опијумског мака (*napaver somniferum*). Назив се такође употребљава и за саму биљку – опијумски мак, из чијих се чаура добија опијум (Škaljić, 1966).

хана, 119 механа, 80 маīаза (складишта и маīацина), 42 пекаре, 31 кафана, 46 башта, осам воденица и три радионице за штављење коже (debbâghâne), два (*PVS 1291*, стр. 104) *хамама, један велики сат (сахат-кула), једна уређена зграда управе (hükûmet konağı), једна тврђава (kal'a) и један бастион (tabya). Река Нишава, која извире у кази Знепоље, која се налази јужно од поменуте касабе, протиче кроз касабу и, три сата низводно, спаја се са Темском реком (Темштицом), која притиче са истока, након чега наставља ток према Нишу. На поменутој реци Нишави налази се шест великих мостова, док на поменутој Темској реци има три моста, од којих су два дрвена, а један зидан.*

Околину поменуте касабе, у пречнику од четири сата хода, чине виноīради и баште, у којима се узīаја īрожђе и остало воће и поврће. Део убраноī рода īрожђа троши се у касаби, док се остатак отпрема и користи у оближњим областима Софије и Изнепоља. Клима (вода и ваздух) поменуте касабе је умерена. У поменутој касаби налазе се светилишта (ziyâretgâh) Тахтави Бабе и чувеноī Гази Искендер-беīа. У Паланци, која припада наведеној кази, такође се налази једна тврђава. На читавом подручју поменуте казе простиру се шуме са разноврсним дрвећем. Дуж īраничне линије са Србијом налазило се дванаест, а у унутрашњости казе још осамнаест караула (karakolhâne), које су биле одговарајуће уређене (*PVS 1291*, стр. 105).

У самој касаби у објектима који су општинска непокретна имовина, налазе се фабрика за прераду вуне, фабрика īајтана, седам разбоја за ткање ћилима и педесет вашарских дућана (panayır dükkânları[37]*). Исто тако у наведеноj кази постоји и један велики хан. Поменута каза има макадамске путеве (şose caddeleri), тако да постоје макадамски друмови од касабе Шехиркој до īранице са Софијом осам сати хода, до īранице са Нишом шест сати хода, до īранице са Лесковцем осам сати хода и пут који се одваја од поменутоī пута ка Паланци, у дужини од четири сата хода. Уједно од касабе до Видинскоī друма има пут у дужини од шест сати хода, а до Бабине Главе, одакле се пут повезује са друмом за Видин, има пут у дужини од шест сати хода. Такође постоји пут од касабе до īранице са Берковицом који је дуī једанаест сати хода, затим пут*

[37] Опширније о панађурима и вашарима у Османској држави видети: Doğan, 2011; Faroqhi, 2006; Kaçan, 2016.

од Паланке до границе са Белоградчиком дванаест сати, те пут од касабе до Знепоља пет сати хода. Сви наведени друмови су уређени и налазе се у жељеном – одговарајућем стању (*PVS 1291*, стр. 106).

На крају салнама наведени су подаци о удаљености центра каза од центра вилајета и центра санџака, тако да је удаљеност Пирота (Шехиркоја) од Призрена као центра вилајета 44 сата, а од Ниша као центра санџака 12 сати (*PVS 1290*, стр. 111; *PVS 1291*, стр. 170).

У овом периоду 1873-74. године у Пироту нема руждије-ниже гимназије, док иста постоји у седам градова Призренског вилајета и то у Призрену, Приштини, Скопљу, Штипу, Куманову, Нишу и Дебру (*PVS 1290*, стр. 108; *PVS 1291*, стр. 168).

СТАНОВНИШТВО НИШКОГ САНЏАКА И ПИРОТСКЕ КАЗЕ

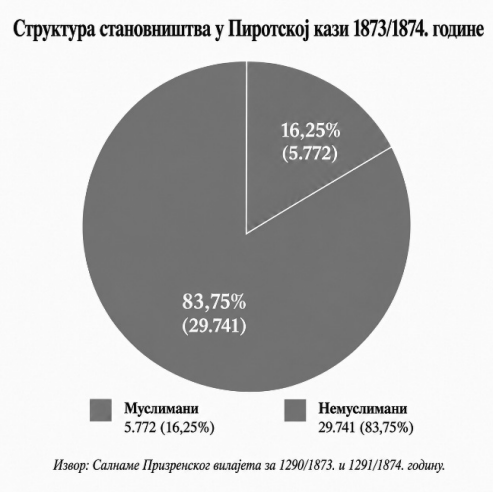
Према подацима из салнама Призренског вилајета за 1873. и 1874. годину, Нишки санџак обухватао је 1.252 села са укупно 11.875 кућа. У њему је живело укупно 156.413 становника, при чему су муслимани (*müslim*) чинили 46.027 становника, док је број немуслимана (*gayr-i müslim*) износио 110.386 становника (*PVS 1290*, стр. 114; *PVS 1291*, стр. 171). Посматрано у процентима, муслиманско становништво чинило је 29,43% укупног броја становника Нишког санџака, док су немуслимани представљали 70,57% његове укупне популације.

Табела 1 Број кућа, села и становништва у казама Нишког санџака према салнамама Призренског вилајета за 1873. и 1874. годину

Table 1 Number of houses, villages, and population in the kazas of the Niš Sanjak, according to the salnames (yearbooks) of the Prizren Vilayet for the years 1873 and 1874

	Број кућа	Број села	Немуслимани	Муслимани
Каза Ниш	3.651	128	17.107	4.921
Каза Пирот (Шехиркој)	2.195	219	29.741	5.772
Каза Врање	2.069	325	30.061	12.502
Каза Лесковац	2.689	254	21.030	10.525
Каза Прокупље	882	141	4.618	6.207
Каза Куршумлија	180	91	757	5.951
Каза Знепоље	209	94	7.072	149
Укупно	11.875	1.252	110.386	46.027

Пиротска каза обухватала је 219 села са укупно 2.195 кућа и 35.513 становника. Од укупног броја становника, 5.772 чинили су муслимани, а 29.741 немуслимани (*PVS 1290*, стр. 114; *PVS 1291*, стр. 171). Посматрано у процентима, немуслимани су чинили 83,75% становништва Пиротске казе, а муслимани 16,25%.

Слика 5 Структура становништва у Пиротској кази према салнамама Призренског вилајета за 1873. и 1874. годину

Figure 5 Population structure in the Pirot kaza according to the salnames of the Prizren Vilayet for the years 1873 and 1874.

Слика 6 Број становника у казама Нишког санџака 1873/1874. године

Figure 6 Population of the kazas of the Niš Sanjak in 1873/1874.

Када се узме у обзир број становника по казама Нишког санџака, види се да су постојале значајне разлике. Највише становника (42.563) имала је Врањска каза, а најмање (6.798) Куршумлијска каза, док се Пиротска каза налазила на другом месту са 35.513 становника. Становништво Пиротске казе је, дакле, чинило 21,11% укупног становништва Нишког санџака. По броју становника Пиротска каза била је испред осталих каза Нишког санџака, изузев Врањске казе. Иза Пиротске казе следиле су Лесковачка каза са 31.555 становника, Нишка каза са 22.028, Прокупачка каза са 10.825, Знепољска каза са 7.221 и Куршумлијска каза са 6.708 становника.

ЗАКЉУЧАК

Салнаме Призренског вилајета за 1873. и 1874. годину представљају драгоцен историјски извор који омогућава свеобухватније разумевање управне организације и друштвено-економских прилика Пиротске казе у последњим годинама османске власти.

Посебну вредност овог рада представља опис Пиротске казе из *Салнаме Призренскоī вилајеṭа* за 1291/1874. годину. Овај одломак, који је у раду дат у целини, пружа изузетно детаљан увид у урбану физиономију, верске и просветне установе, привредне делатности, саобраћајну инфраструктуру и природне одлике Пиротске казе. Као службени опис једне локалне административне јединице, он представља прворазредни историјски извор.

Подаци из обрађених салнама показују да је Пиротска каза током осме деценије XIX века укупно имала више од 35.000 становника, при чему је већину чинило немуслиманско становништво. Развијена мрежа споменутих верских, образовних, привредних и јавних објеката, као и бројни трговачки и занатски садржаји, сведоче о њеном значају као једног административног, привредног и друштвеног центра. Истовремено, постојање споменутих утврђења, мостова и караула указује на њену стратешку и саобраћајну важност.

Дакле, наведени подаци сведоче да је Пирот, односно Шехиркој, у другој половини XIX века представљао стратешки значајан регионални урбани центар, са развијеном трговачком, занатском, верском и управном инфраструктуром. Садржај овог рада може представљати користан извор података за даља истраживања историје пиротског краја током наведеног периода.

БИБЛИОГРАФИЈА

Необјављени извори

– *Salname-i Vilayet-i Prizren 1290*, 1 Def'a. Prizren, (1873/1874).
– *Salname-i Vilayet-i Prizren 1291*, 2 Def'a. Prizren, (1874/1875).

Објављени извори и литература

– Açık, T. (2021). Şehirköy: Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehir Hükmünde Köyler. *History Studies*, *13*(1), 51-68.
– Амедоски, Д., Катић, С. (2014). Верске задужбине муслимана нахије Пирот (Шехиркој) 1570/1571. године. *Мешовита грађа – Miscellanea*, *35*, 7-18.
– Амедоски, Д. (2021). Вакуфи у кадилуцима Лесковац, Прокупље, Куршумлија и Пирот у 18. и 19. веку. *Гласник Етнографског института САНУ, 69*(1), 83-107.
– Aydın, B. (2009). Salname. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, s. 51-54). İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
– Begović, M. (1963). *Vakufi u Jugoslaviji*, Beograd, Naučno delo.
– Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi.
– Doğan, M. (2011). *İmparatorluk'tan Cumhuriyet*'e *Panayırlar*. Yüksek Lisans Tezi (Магистарска дисертација). Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
– Günay, H. M. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 42, s. 475-479). İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
– Faroqhi, S. (2006). *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Ankara, Doğu Batı Yayınları.
– İbriç, S. (2004). *XIX. Yüzyılda Yeni Pazar Sancağı*. Yüksek Lisans Tezi (Магистарска дисертација). Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
– *Историја Ниша. Књ. 1, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године*. (1983). Ниш, Просвета; Градина.
– Kaçan, E. M. (2016). Balkanlarda Uluslararası Bir Organizasyon: İslimye Panayırı. *Belleten, 80* (287), 123-156.
– Kaleshi, H. & Kornrumpf, H. (1967). Das Wilajet Prizren. Beitrag zur Geschichte der türkischen Staatsreform auf dem Balkan im 19. Jahrhundert. *Südost-Forschungen*, *26*, 176-238.

- Катић, Т. (2007-2008). Муслиманске задужбине у Пироту од XIV до XVI века. *Пиротски зборник, 32-33*, Пирот.
- Katić, T. (2013). The Sancak of Prizren in the 15th and 16th Century (15. ve 16. Yüzyılda Prizren Sancağı). *OTAM – Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, *33*, 113-138.
- Kiel, M. (2007). Niş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 33, s. 147-149). İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Kiel, M. (2010). Şehirköy. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 38, s. 454-456). İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Lainović, A. (2024). Prizrenski pašaluk polovinom XIX veka na osnovu izveštaja francuskih konzula u Skadru. *Kosova, 3*, 3-5.
- Манолова-Николова, Н., Желева, П. (2014). *Исторически изследвания за Средна Западна България XV-XIX век : за районите на Перник, Брезник, Радомир, Трън, Годеч, Цариброд и Пирот*, София, Унив. изд. „Св. Климент Охридски“.
- Николић, И. (1976). *Тефтер Нишавске митрополије : 1834-1872*, Пирот, Музеј Понишавља.
- Николић, В. (1974). *Стари Пирот: етнолошке белешке из прошлости града*, Пирот, Музеј Понишавља.
- Ортајли, И. (2004). *Најдужи век империје*, Београд, Српска књижевна задруга.
- Osmani, M. (2011). *XIX. Yüzyılda Niş Sancağı.* Yüksek Lisans Tezi (Магистарска дисертација). Bursa, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ozimić, N. (2014). *Kratka istorija Niša*, NKC, Niš.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, MEB, İstanbul.
- Радосављевић, Ј. (2019). *Кнежевина Србија и Бугарска егзархија : 1870-1878*. Докторска дисертација. Београд, Универзитет у Београду, Филозофски факултет.
- Radosavljević, N. (2009). Viktor Tcholakov. Taxidiote de Hilendar et métropolite de Nich. *Bulgarian Historical Review*, *37*(1-2), 127-142.
- Stefanov, N. (2017). *Die Erfindung der Grenzen auf dem Balkan: Von einer spätosmanischen Region zu nationalstaatlichen Peripherien: Pirot und Caribrod 1856-1989*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.
- Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, Svjetlost.

- Велкова, С., Панајотовић, М. (2014). *Мали Риста и његово време*, Пирот, Музеј Понишавља.
- Велкова, С., Панајотовић, М. (2017). *Заборављени Пирот*, Пирот, Музеј Понишавља.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 42, s. 479-486). İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Yiğit, Y. (2020). Prizren Sancağı'nın İdari Yapısı (1864-1912). *History Studies, 2*(1), 114-146.
- Зиројевић, О. (1980). Око имена Шехиркеј (tur. Sehirköy). *Историјски часопис, 27*, 233-236.

Примљено/ Received on 21. 8. 2026.
Ревидирано/ Revised on 21. 10. 2026.
Прихваћено/ Accepted on 12. 10. 2026.

© 2026 The Authors. Published by Pirotski zbornik. This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).